

Makota T.V. The Features of Study of the Personnel's Emotional Burning Down of Subdivisions of the Special Setting.

The results of the research of psychological features of the personnel's emotional burning down of subdivisions of the special setting are analyzed in the article. The features of development of symptoms of syndrome of the emotional burning down are found out, a statistical analysis is carried out, and its connection with the index of psycho-energetic devastation, empathy and level of the development of emotional intellect is analyzed.

Key words: *emotional burning down, psychological features of the activity in the special subdivisions of organs of internal affairs, emotional intellect, depersonalization, reduction of professional duties.*

* * *

УДК 159.9: 340.6:616-056

І.М. Савка

ФЕНОМЕН ФІЗІОЛОГІЧНОГО АФЕКТУ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЯХ ТА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

У статті аналізується феномен психологічного афекту, порівнюється його трактування в юридичній психології та юриспруденції, встановлюється співвідношення поняття юридичної психології «психологічний афект» та таких понять кримінального законодавства, як «афект» та «сильне душевне хвилювання», а також проводиться аналіз різних видів психологічного афекту з точки зору того, чи можуть вони бути підставою для призначення менш суворого покарання.

Ключові слова: *психологічний афект, афект, сильне душевне хвилювання, патологічний афект, фізіологічний афект.*

*

Сьогодні в кримінальних кодексах більшості країн світу передбачається, що будь-яка особа підлягає кримінальній відповідальності та покаранню за шкоду, завдану її суспільно небез-

печними діями, тільки у тому випадку, якщо вона усвідомлювала соціальний зміст і значимість вчиненого діяння та могла регулювати свою поведінку, тобто якщо у вчиненому знайшли своє відображення свідомість та воля особи. З цього логічно випливає необхідність обов'язкового врахування таких станів, як афект та «сильне душевне хвилювання», що згадуються у законодавстві різних країн при кваліфікації злочинного діяння. Проте поняття афекту, в тому розумінні, в якому воно використовується в правовому полі, не повністю відповідає теорії його виникнення та розвитку у юридичній психології, погано відмежоване від інших близьких за змістом понять, зокрема того ж таки «сильного душевного хвилювання».

Співвідношення між поняттями психологічного афекту та сильного душевного хвилювання і встановлення того, які види психологічного афекту можуть бути підставою для призначення менш суворого покарання, є невирішеними досі частинами проблеми.

Мета роботи – дослідити та порівняти теоретичні підходи до розуміння поняття «психологічний афект» в юридичній психології та «сильне душевне хвилювання» в юриспруденції.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати сутність поняття «психологічний афект»;
- 2) встановити співвідношення понять «психологічний афект», «афект» та «сильне душевне хвилювання»;
- 3) встановити, які види психологічного афекту можуть бути підставою для призначення менш суворого покарання.

Підкреслювали значущість та актуальність всебічного розгляду феномену афекту та вивчали його у різних формах прояву багато науковців: специфіку самого феномену та рівень усвідомленості при афекті аналізував Ф.С. Сафуанов, фазовість перебігу – І.А. Кудрявцев, особливості патологічні форми афекту – Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, аналіз фізіологічного афекту проводили В.Б. Сидоров, Г. Рітзель і І.А. Кудрявцев, Г.В. Морозов, критерії відмежування патологічного і

фізіологічного афекту визначали Т.П. Печерникова, В.В. Гульден, В.Ю. Остришко. Поняття афекту та сильного душевного хвилювання зустрічаються у законодавстві різних країн.

В сучасній юридичній психології психологічними афектами називають надзвичайно сильні, такі, що швидко виникають і бурхливо протікають, короткочасні емоційні стани. З точки зору Ф.С. Сафуанова у стані психологічного афекту свідомість, здатність уявляти і мислити звужується, пригнічується. При цьому сильний емоційний спалах виявляється в бурхливих неконтрольованих поведінкових реакціях. Автор вказує, що афективна реакція характеризується гостротою, яскравістю вираження та трифазністю перебігу: підготовчою, фазою вибуху та заключною фазою [14]. Особливості кожної фази розглядав І.А. Кудрявцев.

Перша фаза (підготовча) містить у собі особистісну переробку психогенії, виникнення й наростання афективної напруги. Найважливішою умовою, що сприяє виникненню афективної реакції, є наявність конфліктної ситуації, почуття фізичної або психічної перешкоди на шляху до здійснення своїх суб'єктивно надзначених планів, намірів.

Друга фаза афекту проявляється у короткочасному вибуховому стані, афективна реакція набуває якісно іншого характеру активної розгальмованої розрядки на тлі зниженого самоконтролю та самоусвідомлення через емоційний спалах.

Третя фаза (заклучна) характеризується виснаженням, асенізацією, гальмуванням через надпотужну розрядку другої фази [5].

Зазвичай на особливій якісній відмінності різних видів афекту юридична психологія не наголошує.

Для правозастосовної практики традиційним є дещо інше трактування стану афекту. Афективні стани характеризуються як стани зниженої правоздатності. Безпосередньо афект є критичною фазою почуття, переживання, яке порушує рівень усвідомлення. В правозастосовній практиці прийнято визнавати

кілька видів афектів. Серед них виділяють два основних – патологічний і фізіологічний.

Патологічний афект – короткочасне, надінтенсивне переживання, що досягає такого рівня, при якому настає повне затьмарення свідомості і параліч волі. Патологічний афект – такий вид афекту, що цілком виключає осудність, а отже і кримінальну відповідальність за вчинене діяння [9]. Вважається, що патологічний афект виникає на фоні патологічних порушень психіки, які і після виходу із стану афекту можуть бути виявлені психіатром в процесі психіатричної експертизи. На цій підставі може мати місце перекваліфікація злочину за іншою статтею, що передбачає неосудність клієнта.

Тому в наукових джерелах з психіатрії, юридичної психології та правозастосовної практики відсутні істотні розбіжності щодо клініки патологічного афекту, адже на підставі цих характеристик на сьогодні наявна можливість відмежування від патологічного варіанту всіх інших афективних реакцій, у тому числі і фізіологічного афекту [2, с. 51–59]. Відтак, визначення фізіологічного афекту йшло через його відмежування від патологічного афекту та протиставлення йому.

Аналіз фізіологічного афекту проводить В. Б. Сидоров. З його точки зору, фізіологічний афект – це такий емоційний стан індивіда, при якому він є осудним, однак його свідомість істотно обмежена. При цьому відбувається короткочасний хворобливий розлад психічної діяльності непсихотичного рівня, що виникає раптово під впливом зовнішніх факторів та виявляється він емоціями гніву або страху, звуженням свідомості, руховим збудженням і діями, спрямованими на знищення подразника [15]. Як стверджує Г. Рітцель (G. Ritzel), дотепер зберігається думка, що на відміну від патологічного афекту, при фізіологічному афекті особа усвідомлює власні дії, може ними керувати або має можливість усвідомлювати свої дії. Саме тому традиційно вважається, що особа, яка вчинила злочин у стані фізіологічного афекту (чи деяких інших емоційних станах) підлягає криміналь-

ній відповідальності [20, с. 623–627]. У вітчизняній традиції теж констатується, що зазвичай фізіологічний афект розуміють як емоційний стан у межах норми, що являє собою короткотривалу, стрімку і бурхливу емоційну реакцію вибухового характеру, яка супроводжується різкими, але непсихотичними змінами психічної діяльності, у тому числі й свідомості, вираженими вегетативними і руховими проявами, і виникає він у відповідь на виняткові для особистості обставини [11]. Натомість І.А. Кудрявцев переконаний, що вивчення клініки фізіологічного афекту дає підстави розглядати його як гострий реактивний афективний примежовий (непсихотичний) стан. За клінікою фізіологічний афект, який повторює у своїй динаміці фази патологічного афекту, відповідає критеріям психічної аномалії і є значно ближчим до патологічного афекту, ніж до нормальних афективних реакцій. Його вияви свідчать про істотну обмеженість здатності особи свідомо контролювати свої дії. Юридично фізіологічний афект визнається одним із компонентів сильного душевного хвилювання, оскільки відрізняється від нехворобливих саме дезорганізацією свідомості, що позначається на мірі провини [6].

При фізіологічному афекті виникає характерна зміна психічної активності у вигляді фрагментарності сприйняття, звуження і концентрації свідомості на психотравмуючому об'єкті, різке зниження інтелектуального і вольового контролю поведінки (з порушенням здатності до прогнозу), дереалізації оточуючої дійсності, ознаки імпульсивності і стереотипності дій, характерні вазовегетативні прояви і моторні порушення, особлива жорстокість експлозивної агресії, невідповідність між формою її вияву та значимістю приводу до її виникнення [11, с. 96–105].

Слід відзначити, що провідним критерієм відмежування патологічного афекту від фізіологічного вважаються ознаки психогенно обумовленого сутінкового стану свідомості при першому та афективно звуженого, але не психотичного стану свідомості при другому [6, с. 340–353].

Загалом, якщо звернутися до розділу психіатрії, що описує гострі реактивні стани [16], то можна побудувати наступний закономірний ряд таких станів, розташованих за інтенсивністю та глибиною:

- 1) афективні реакції психічно здорових осіб;
- 2) фізіологічний афект;
- 3) патологічний афект;
- 4) гостре реактивне психомоторне порушення.

Традиційно вважається, що патологічний афект якісно відрізняється від фізіологічного завдяки глибині та тривалості розладу свідомості, при цьому те, що належить до категорії непсихозу, ототожнюється з нормою [7, с. 340–353; 11]. Таке розуміння нам видається механістично спрощеним, адже фізіологічний афект ніяк не можна назвати нормальною поведінкою, тим паче, що у психологічній та психіатричній літературі психічні стани розділяють на три якісно відмінні групи розладів: стан психічно здоровий; пограничний (примежовий) непсихотичний розлад; психоз (загальне порушення свідомості). При фізіологічному афекті можна констатувати суттєві викривлення поведінки, яка набуває часто аномального характеру, і взагалі відрізняється від патологічних варіантів перебігу лише силою та тотальністю прояву вказаних ознак. На думку М.С. Роговіна, за наявності патології в психіці хворого починають домінувати внутрішні, власне патологічні закони, що заміщають нормальну функцію регуляції дій людини стосовно зовнішнього світу. Саме це і спостерігається при фізіологічному афекті в характерному стереотипі фаз розвитку й інших ознаках [13].

Відтак, логічним є віднесення фізіологічного афекту до примежових непсихотичних розладів, бо в цьому стані відбувається якісна трансформація стану між нормою і психозом. І хоча, на відміну від стійких примежових станів (як, наприклад, психопатії та акцентуації), фізіологічний афект має лише епізодичний нетривалий характер, він має бути віднесеним до цієї групи станів.

Ще одним аргументом на користь необхідності вилучення фізіологічного афекту із стану норми є те, що в цьому стані наявні зниження адаптивності (приспособованості до середовища) та обмеження свідомої вольової поведінки індивіда. При цьому хворобливий стан визначається як життя, порушене у своєму плині ушкодженням структури і функції організму під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що характеризується загальним чи частковим зниженням пристосованості до середовища та обмеженням волі життєдіяльності [19]. Як стало зрозуміло, при фізіологічному афекті відбувається порушення адаптивних та регуляційних здібностей внаслідок психотравматизації свідомості. Отже, це суперечить ч. 1 ст. 20 КК України щодо критерію осудності, тому що саме ця категорія і визначає юридичне значення розладів психіки, а відтак, значно обмежує провину суб'єкта і є підставою не лише для пом'якшення покарання, але за певних умов і робить його обмежено осудним чи навіть неосудним на момент діяння.

Але оскільки примежові (непсихотичні) психічні розлади також охоплюються вищенаведеним визначенням хворобливого стану, то фізіологічний афект, який істотно обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати ними, проявляє свою хворобливу природу [18, с. 28, 388].

Ще інакше визначається це поняття у законодавстві різних країн. Найбільш розповсюдженим формулюванням стану психологічного афекту є «стан сильного душевного хвилювання» без використання терміна «афект», яке існує і у вітчизняному кримінальному кодексі. Ще одним варіантом є практичне отождолення цих термінів, аж до використання їх у одній статті як синонімів. Третій варіант – використання терміна «афект» без використання суміжних понять.

На основі проведеного нами порівняльного аналізу кримінальних кодексів 25 країн світу, перш за все, були відзначені основні юридичні формулювання, які визначають фізіологічний афект як кваліфікуючу ознаку злочину. З поданого огляду мож-

на зробити висновки, що законодавці зазначених країн під афектом розуміють:

А) сильне душевне хвилювання або просто стан душевного хвилювання чи переживання;

Б) душевний розлад або тяжкий (аномальний) психічний стан (розлад);

В) сильний емоційний стан, емоційне потрясіння, емоційне хвилювання, емоційне збудження, страх та хвилювання, лють.

На підставі зробленого аналізу розуміння психологічного афекту у юридичній психології та правозастосовній практиці ми вважаємо тлумачення фізіологічного афекту, представлене у пункті «Б», і навіть у формулюванні «сильне душевне переживання» вкрай небезпечним, адже провідною психологічною ознакою афекту є суб'єктивна раптовість вибуху на непатологічному тлі перебігу психофізіологічних реакцій, що автоматично унеможлиблює медичні критерії. Звичайно, афективні дії може вчинити й особа із психічним розладом, однак тоді варто говорити вже не про фізіологічний, а про аномальний або патологічний афект, що й визначить специфіку подальшої перекваліфікації діяння.

Тому ми погоджуємося з позицією О.В. Зайцева, який зазначав, що ст. 116 та ст. 123 КК України передбачають умисне суспільно небезпечне діяння, скоєне в стані сильного душевного хвилювання, тобто фізіологічного афекту, що ні в якому разі не може визнаватися психопатологічним явищем. А раз нема психічної аномалії, то відсутній і медичний критерій. Окрім того, згідно з вітчизняним законодавством, це є стан сильного душевного хвилювання у винного, що «виник внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого» (ст. 116 КК), а відтак, в даних нормах відбитий не психопатологічний, а віктимологічний аспект [4].

Що ж до варіантів тлумачень афекту, умовно згрупованих в підпункти «А» і «В» у зарубіжних кримінальних кодексах, то

тут чітко відстежується тенденція до підкреслення саме емоційної природи його виникнення. Адже такі категорії, як лють, страх, хвилювання, потрясіння чи збудження, відображають різні аспекти бурхливої природи емоційних реакцій на зовнішній психотравмуючий чинник. Разом із тим, такі юридично закріплені поняття дають занадто звужене (приватне та конкретно ситуативне) тлумачення, бо фізіологічний афект в юридичній психології має значно ширший діапазон емоційних проявів, ніж окремі види емоційних реакцій.

Відтак обидва названі підходи з точки зору психології є хибними, адже фізіологічний афект є занадто специфічним станом психіки, щоб буквально прирівнювати його до побутового трактування душевного хвилювання. При цьому, як зазначає О. Д. Ситковська, постанови вищих судових інстанцій, що орієнтують правозастосовну практику, та науково-практичні коментарі на теперішній час не лише не усувають такої неточності розуміння афекту, але й часто ще загострюють її [16, с. 16].

Окремо слід звернути увагу на таку ознаку, що інколи відзначається експертами як фрустрація. Деякі автори, зокрема В.В. Нагаєв, взагалі вважають, що цей стан тотожний сильному душевному хвилюванню при розгляді справи судом. Фрустрація є станом, що виникає внаслідок стимульованої (вмотивованої), але незадоволеної потреби. В.В. Нагаєв зазначає, що у стані фрустрації відзначається різке збільшення рівня активації (аж до невротичності) та емоційне порушення: поведінка має агресивний характер, посилюється імпульсивність, знижується вольовий контроль [8]. З такою позицією ми також не повністю погоджуємося. Фрустрація, як і стрес, є лише передумовою, що може сприяти емоційному порушенню з подальшою розрядкою, адже це лише стан, а не форма розрядки. Відтак, фрустрація може бути підґрунтям на першій стадії накопичення емоційної напруги та в деяких випадках (залежно від індивідуально-психологічних особливостей особистості) – подальшого емоційного порушення. Однак, знов-таки наголосимо, що важливість фрустрації

спостерігається тільки на першому етапі більш-менш тривалого афективного накопичення.

Іншим варіантом пояснення природи фізіологічного афекту, зокрема його кумулятивної версії, є емоційна напруженість, що істотно впливає на свідомість і поведінку. Такі стани зазвичай характеризуються меншою інтенсивністю і силою переживань, аніж при емоційному порушенні, але при певному поєднанні факторів напруга може досягати такого рівня, при якому відбувається часткове звуження свідомості, відбуваються помилки в сприйнятті дійсності, зниження контролю, помилки у виборі поведінки [12].

Деякі автори, як, наприклад, Л. М. Балабанова, ототожнюють стан емоційної напруги зі стресом, в ході якого відбувається поступове накопичення напруженості аж до виснаження з можливим подальшим емоційним порушенням бурхливого характеру [1]. Однак далі вона зазначає, що сам стрес може визнаватися судом як стан сильного душевного хвилювання. Це, на нашу думку, є некоректним, адже сам стрес не проявляється у неконтрольованих діях (це вже є ознакою афективної розрядки), а є лише передумовою виникнення «сприятливого» стану для подальшого афективного вибуху.

Інші автори, такі, як В.Ф. Єнгаличев та С.С. Шипшин, виділяють такий стан, як психічна напруженість, коли стрес виникає внаслідок екстремальної ситуації і може, зокрема, спричинити дезорганізуючий вплив, оскільки психологічна напруженість може порушити сприйняття, мислення та рухову активність [3]. В контексті нашого дослідження ми вважаємо можливим розгляд емоційного напруження як передумови подальшої афективної розрядки.

Підводячи підсумок, слід наголосити, що, як було продемонстровано, окремі специфічні емоційні стани, такі, як, наприклад, емоційне напруження чи емоційне порушення, безпосередньо пов'язані з процесом тривалого накопичення афекту. Агресивна розрядка особи у неконтрольованій формі не є наслідком

цих станів, а повністю відповідає ознакам фази розрядки фізіологічного афекту. Тобто тривале зростання емоційної напруги чи емоційного порушення є внутрішньою передумовою подальших афективних дій.

З проведеного аналізу стає зрозумілим, що некоректно вважати безпосередньо стрес, фрустрацію, емоційне порушення, емоційну напругу чи психічне напруження підставою визнання сильного душевного хвилювання. Ці стани є різними варіантами (чи етапами) перебігу першої фази накопичення афекту, внаслідок яких настає афективний спалах з неконтрольованою реакцією розрядки, який і мав би бути пом'якшуючою обставиною при кваліфікації злочину.

Як зазначав В.Б. Первомайський [10, с. 118–125], фізіологічний афект необхідно відрізнати як від патологічного афекту, так і від афективних реакцій нехворобливого характеру (стрес, фрустрація, криза тощо), які обґрунтовано не віднесені законодавцем до обставин, що впливають на міру провини і відповідальності. Ознаки порушення свідомості при фізіологічному афекті відсутні при афективних реакціях нехворобливої природи, які не впливають істотно на здатність суб'єкта до свідомого контролю своєї поведінки.

О.Д. Ситковська визначає як помилкові також і такі часті випадки, коли при тлумаченні понять «сильне душевне хвилювання» чи «афект» вони механістично ототожнюються, ставиться знак рівності між цими поняттями, що співіснують навіть в одній статті, хоча така позиція є застарілою та некоректною тому, що афект у психологічному змісті має інше навантаження, ніж «сильне душевне хвилювання» у побутовому мовленні, більш специфічне та глибоке [20, с. 16]. Ми вважаємо, що правозастосовна практика полегшилася б, якщо б законотворець коректніше обирав термінологічне поле, особливо стосовно поняття «афект», що явно виходить за межі компетентності суто юриспруденції, бо межує із цариною психології. Тому, на нашу думку, більш правильним є саме третій варіант кримінальних

законодавств тих країн, де чітко окреслюється афект без апелювання до інших понять.

Що ж до вітчизняного кримінального законодавства, то воно досить неоднорідне в контексті прописування в відповідних статтях ознак різних варіантів афекту. Сама близькість терміна «сильне душевне хвилювання» до побутового мовлення та відсутність у законодавстві обов'язкової вимоги проведення психолого-психіатричної експертизи у разі встановлення підозри на «сильне душевне хвилювання», а віднесення рішення про її призначення до компетенції слідчого призводить до того, що неспеціалісти з питань юридичної психології вирішують долю підсудного, не створюючи собі зайвого клопоту з призначенням експертизи та вважаючи себе достаньо компетентними у трактуванні цього поняття, виходячи із загальноприйнятої логіки його побутового використання.

Звідси випливає, що діагностика фізіологічного афекту в обов'язковому, з точки зору закону, порядку повинна входити в компетенцію комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи. Задача ж психолога при цьому, досліджуючи підекспертного, встановити наявність або відсутність таких особливостей характеру та особистості, що можуть предиспонувати виникнення фізіологічного афекту, або ж навпаки, перешкоджати цьому.

Висновки. Сучасними юридичною психологією і традицією правозастосовної практики визнається, що у стані афекту свідомість, здатність уявляти і мислити звужується, пригнічується, і це необхідно враховувати при призначенні міри покарання. Проте юридична психологія під афектом розуміє трифазний процес та у перебігу різних форм афекту не вбачає суттєвої різниці. У юриспруденції ж особливого значення при встановленні міри покарання набуває якраз рівень усвідомлення підсудним своїх дій та їх наслідків на момент вчинення злочину. Власне друга фаза афекту є формою розрядки, що виявляється у короткотривалому вибуховому стані на тлі зниженого самоконтролю

та самоусвідомлення через емоційний спалах. І тому ця окрема фаза трифазного феномену «психологічний афект» підпадає під поняття афекту в тому розумінні, в якому це поняття трактується в юриспруденції, та може бути прирівняна до поняття «афект» чи «сильне душевне хвилювання», яке використовується у законодавстві різних країн і є підставою для перекваліфікації злочину чи використання менш суворого покарання.

Поняття фізіологічного афекту, яке досі відносили в правозастосовній практиці до нормального стану і тому не вважали обставиною для пом'якшення покарання, нами пропонується відносити до короточасних примежових станів, і тому, поряд із патологічним афектом, вважати його підставою для пом'якшення покарання, оскільки сам процес афективної розрядки практично не відрізняється при патологічному та фізіологічному афектах.

На нашу думку, більш правильним є варіант кримінальних законодавств тих країн, де чітко вказується афект без апелювання до інших понять.

Проте, поняття «фізіологічний афект» може бути прирівняне до поняття «сильне душевне хвилювання», а поняття «патологічний афект» – до поняття «афект» у разі, якщо у законодавстві використовується обидва терміни – «афект» і «сильне душевне хвилювання», не як синоніми.

Ми вважаємо, що діагностика стану «афекту» та «сильного душевного хвилювання» в обов'язковому, з точки зору закону, порядку повинна входити в компетенцію комплексної психолого-психіатричної або психологічної експертизи.

В силу того, що в стані афекту людина, імовірно, діє за принципом неконтрольованих реакцій, можна припустити, що діагностика цього стану має спиратися на характеристики елементарної фізіологічної установки, яку досліджував Д.М. Узнадзе. Власне у співвіднесенні психологічних характеристик особи підсудного, характеристик фіксації елементарної фізіологічної установки та особистісної схильності до потрапляння у певні

види стану психологічного афекту і полягає перспектива подальших досліджень.

1. Балабанова Л.М. Судова патопсихологія (питання визначення норми і відхилень) / Л.М. Балабанова. – Донецьк: Сталкер, 1998. – 432 с.

2. Доброгаева М.С. Патоморфоз исключительных состояний // Патоморфоз психических заболеваний в судебно-психиатрической клинике: сборник научных трудов / М.С. Доброгаева. – М., 1985. – С. 51–59.

3. Енгальчев В.Ф. Судебно-психологическая экспертиза: методическое руководство / В.Ф. Енгальчев, С.С. Шипшин. 2-е изд. – Калуга-Обнинск-Москва, 1997.

4. Зайцев О.В. Сутність та критерії обмеженої осудності // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / О.В. Зайцев. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – Вип. 17. – С. 414–418.

5. Кудрявцев И.А. Комплексная судебная психолого-психиатрическая экспертиза (научно-практическое руководство) / И.А. Кудрявцев. – М.: Изд-во Московского университета, 1999. – 497 с.

6. Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза / И.А. Кудрявцев. – М., 1988.

7. Морозов Г.В. Исключительные состояния // Судебная психиатрия: руководство для врачей / Г.В. Морозов. – М., 1988. – 520 с.

8. Нагаев В.В. Основы судебно-психологической экспертизы / В.В. Нагаев. – М.: Юнити-Дана, 2003. – 432 с.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-тє вид. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2004. – 1056 с.; Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.

10. Первомайский В.Б. Физиологический аффект: норма или патология? / В.Б. Первомайский Судебно-психиатрическая экспертиза: статьи (1989–1999). – К.: Сфера, 2001. – С. 118–125.

11. Печерникова Т.П. Особенности экспертной оценки аффективных реакций в момент совершения правонарушения у психически здоровых и психопатических личностей: методические рекомендации / Т.П. Печерникова, В.В. Гульден, В.В. Остришко. – М., 1983. – 19 с.

12. Психиатрия: учебник / под ред. М. Коркина, Н.Д. Лакосина. – М.: Медицина, 1995. – 326 с.
13. Роговин М.С. Научные критерии психической патологии / М.С. Роговин. – Ярославль, 1981. – С. 39.
14. Сафуанов Ф.С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: научно-практическое пособие / Ф.С. Сафуанов. – М.: Смысл; Гарника, 1998. – 192 с.
15. Сидоров В.Б. Аффект. Его уголовно-правовое и криминальное значение / В.Б. Сидоров. – Казань, 1978.
16. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности / О.Д. Ситковская. – М.: НОРМА, 1998. – 285 с.
17. Судова психіатрія: навч. посібник / С.В. Жабокрицький, А.П. Чуприков. – К.: МАУП, 2004. – 176 с.; Фелинская Н.И. Реактивные состояния в судебно-психиатрической клинике / Н.И. Фелинская. – М., 1968. – 292 с.; Ганнушкин П.Б. Избранные труды / П.Б. Ганнушкин. – М., 1964. – 292 с.
18. Уголовный кодекс Украинской ССР: научно-практический комментарий / Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г. Бурчак и др. – К., 1987. – С. 28, 388.
19. Энциклопедический словарь медицинских терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – Т. 1. – С. 148.
20. Ritzel G. Forensisch-psychiatrische Beurteilung der Affekttat / G. Ritzel // Münchener Medizinische Wochenschrift. – 1980. – 122. – № 17. – S. 623–627.

»

Савка И.М. Феномен физиологического аффекта в психологических теориях и юриспруденции.

В статье анализируется феномен психологического аффекта, производится сравнение его трактовки в юридической психологии и юриспруденции, устанавливается соотношение понятия «психологический аффект» в юридической психологии и таких понятий криминального законодательства, как «аффект» и «сильное душевное волнение», а также производится анализ разных видов психологического аффекта с точки зрения того, могут ли они быть основанием для назначения менее сурового наказания.

Ключевые слова: психологический аффект, аффект, сильное душевное волнение, патологический аффект, физиологический аффект.

»

Savka I.M. The Phenomenon of Physiological Affect in Psychological Theories and Jurisprudence.

The phenomenon of psychological affect is analyzed in the article, its interpretation in legal psychology and jurisprudence is compared, the correlated concept of legal psychology known as «psychological affect» and such concepts of criminal legislation as an «affect» and «strong commotion» are determined. The analysis of different types of psychological affect from that point of view whether they can be the grounds for setting the less severe punishment is carried out.

Key words: *psychological affect, affect, strong commotion, pathological affect, physiological affect.*

• • •

УДК 159. 9.613

**Р.І. Сірко,
В.І. Слободяник**

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
СИСТЕМИ МНС**

У статті висвітлено вивчення впливу психологічних факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх, на формування агресивної поведінки особистості. Розглянуто, як розподіляються види агресивності у респондентів з високим та низьким рівнем агресії. Виявлено психологічні характеристики особистості курсанта, які формують відповідний рівень агресивності.

Ключові слова: *агресивність, аутоагресивність, драгівність, рівень агресивності, респондент, курсант, конфлікт.*

•

Насильство і конфлікт належать до числа найбільш серйозних проблем, перед якими сьогодні стоїть людство. Сьогодні неможливо уявити собі таку газету, журнал, радіо або телеба-